

RECENZE

MARC STEINMANN: DIE WESTFASSENDE DES KÖLNER DOMES. DER MITTELALTERLICHE FASSADENPLAN F. (FORSCHUNGEN ZUM KÖLNER DOM 1)

Barbara Schock-Werner – Rolf Lauer (redd.), vydavatelství Kölner Dom, Köln 2003

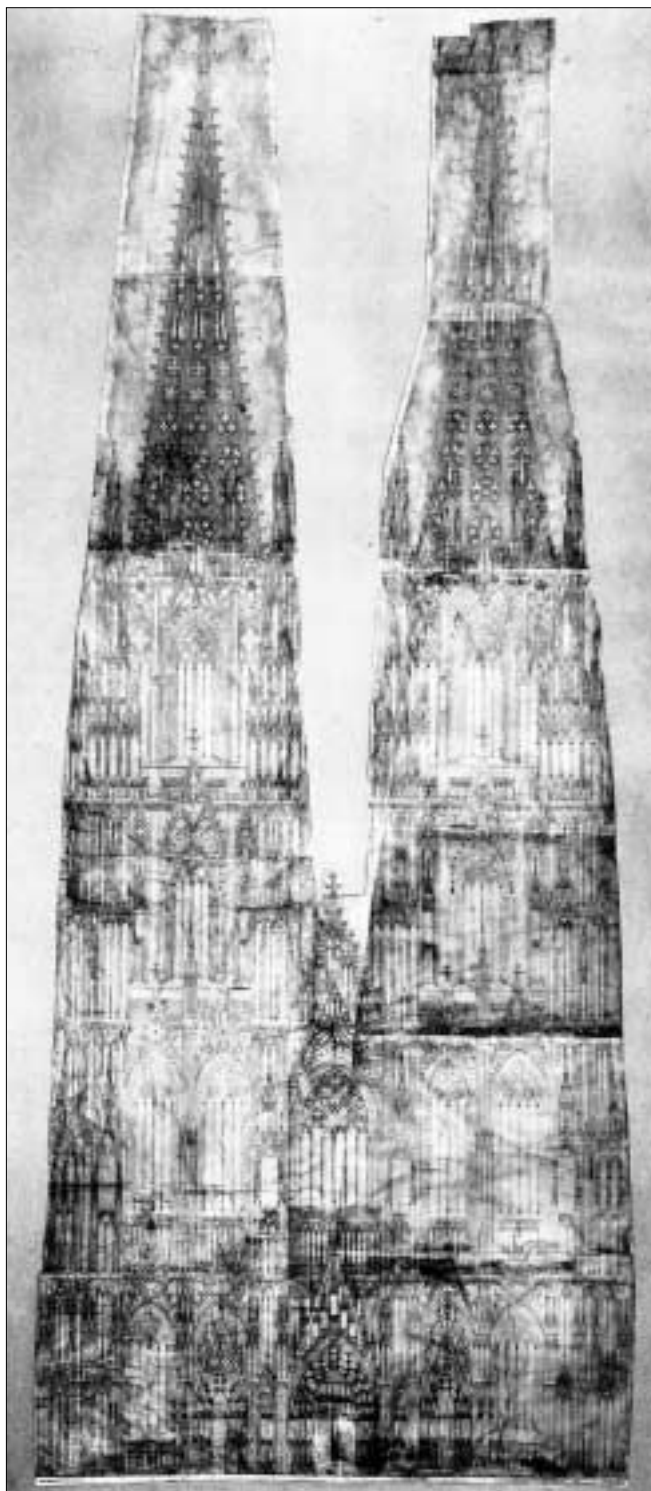
(274 stran, 276 černobílých fotografií, inkl. plánů a složeného plánu v měřítku 1 : 4, 5, ISBN 3-922442-50-1)

Předkládaná kniha německého badatele Marca Steinmanna byla obhájena v roce 1999 jako disertační práce na Friedrich-Wilhelms-Universität v Bonnu. Gotický výkres západní fasády kolínského dómu se tak dočkal zaslouženého monografického zpracování.

Rys F, poprvé publikovaný Sulpizem Boisserée v roce 1823, o více než sto let později inventarizovaný Hansem Kauffmannem (1948) jako *Riß F*, bezpochyby vyniká z řady sedmi středověkých plánů uchovávaných v dómské huti. Nejen svojí úctyhodnou velikostí, jež činí 4,06 m × 1,66 m, či kompoziční kvalitou zdůrazňující místo obvyklé rozety střední část s dvěma „srostlými“ okny a flankujícími věžemi, ale zejména iniciační rolí, jakou sehrál v dějinách dostavby kolínského dvouvěží v 19. století, potažmo roli, jakou sehrál v bytostném formování německého národního cítění.

Ostatně bez „kolínského“ vlivu nezůstal ani pražský svatovítský chrám, a to jak ve století 14., tak i ve století devatenáctém. Problematice vztahu Kolín – Praha, zejména otázky pražského středověkého dómu jako „následovníka“ kolínské katedrální stavby, se zevrubně věnoval Christian Freigang.¹⁾ Na specifičnost parlérovského okna v okně,²⁾ jehož kořeny se dají sledovat právě až k plánu F³⁾, resp. k uspořádání oken katedrály v Remeši, bylo v nedávné době také upozorněno.⁴⁾ Taktéž stavební dějiny sv. Víta 19. století jsou s Kolínem nad Rýnem nerozlučitelně spjaty – vzájemné kontakty jsou evidentní a velmi dobře probádané – i když ne zcela objasněné.⁴⁾ Založením „Jednoty pro dostavění Chrámu sv. Víta na Hradě pražském“ 22. 5. 1859 bezpochyby vyvrcholilo mnohaleté úsilí řady vlastenců, v čele s osobnostmi Františkem Thunem-Hohensteinem či Václavem Pešinou z Čechorodu. Právě ten ukončil roku 1841 svoji studijní cestu v Kolíně nad Rýnem.⁵⁾ Není snad proto náhodou, že byla „Jednota“ ustanovena po vzoru „Dom-bau-Vereins“ v Kolíně nad Rýnem – dá se předpokládat, že znalost kolínských plánů, znovuobjevených v letech 1814/15, byla samozřejmostí. Ostatně nikoli nadarmo se v té době upnula pozornost i na „pražské“ středověké plány uchovávané ve Vídni.⁶⁾ Jejich studium badatele láká do dnešní doby, o čemž svědčí i příspěvek Aleše Pospíšila v tomto čísle *Průzkumů památek*. Kolínský výkres F⁷⁾, jehož širší zhodnocení na dostavbu pražského dómu však stále tvoří desideratum dosavadního bádání, je pro české prostředí jednou ze zásadních středověkých památek, bez jejíhož studia nelze dostatečně pochopit dobový vývoj v našich zemích.

Obr. 1: Kolín nad Rýnem. Rys F, 4,06 m × 1,66 m (in: Steinmann, obr. č. 5)

Základní kámen ke stavbě nové katedrály v Kolíně nad Rýnem, jež měla z velké části nahradit starší, ještě karolinskou stavbu, položil v roce 1248 kolínský arcibiskup Konrad von Hochstaden. Ochoz s věncem kaplí byl v provozu pravděpodobně již kolem roku 1270, o pár let později (1277) byla svěcena sakristie na severní straně chóru. Vysvěcení samotného chóru se však událo teprve roku 1322. Ještě v první polovině 14. století došlo k položení základů bočním lodím a jižní věže západní fasády. První vyobrazení započaté věže pochází již z roku 1410. Po definitivním odstavení stavební hutě nedlouho po roce 1508 zůstala jižní věž a zbývající části západní fasády v torzálním

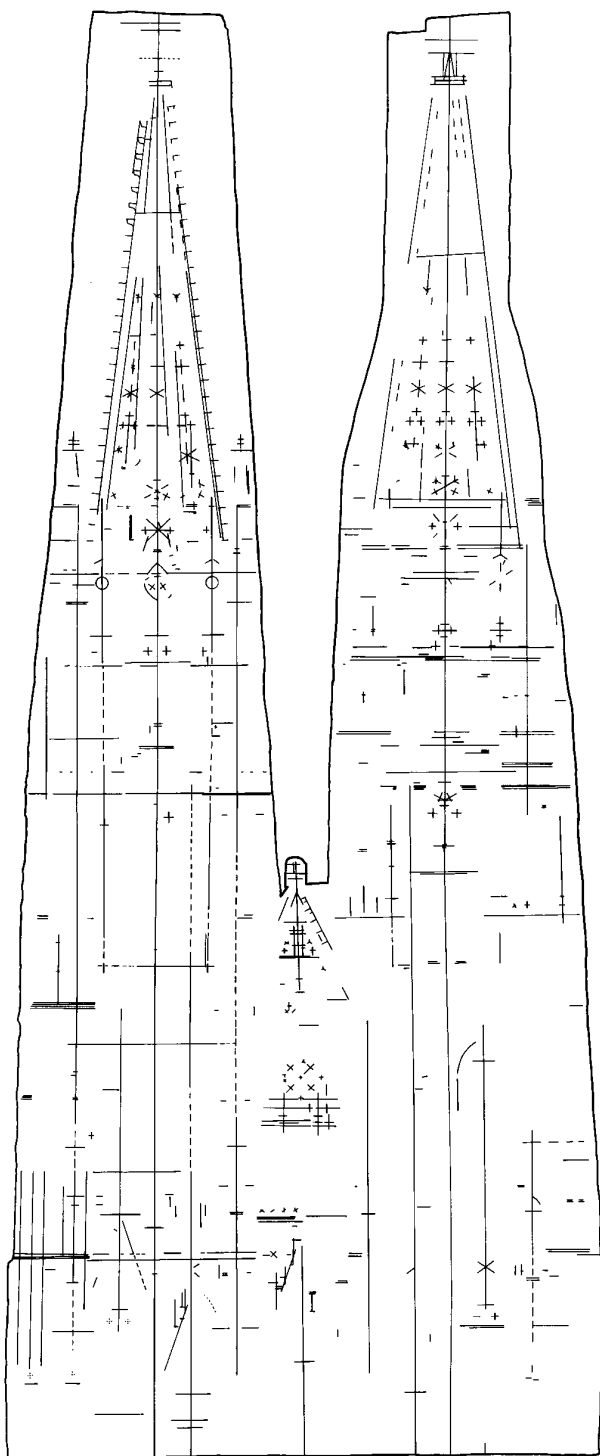
stavu (srov. historická vyobrazení in: www.bildindex.de).

Teprve v roce 1842 se začaly z dómské huti opět ozývat úder kladiv. Vzhledem k tomu, že se dle Steinmanna mělo programově stavět „nach mittelalterlichem Vorbild“ (s. 9), dómská huť dlouho předtím intenzivně hledala vhodné předlohy, jenž by adekvátně navázaly na již započaté části průčelí. Právě v této době začíná zapletený příběh plánu F (i dalších středověkých výkresů), jehož pravá polovina byla jakoby zázrakem nalezena v roce 1814 na půdě hostince „Zur Traube“ v Darmstadtu. Nutno podotknout, že část archiválií byla uchovávaná mezi lety 1796–1801 i v pražském archivu, odkud se teprve poté dostala do Darmstadtu – další nedostatečně probádaná historická skutečnost, přičemž objasnění toho, do jaké míry (resp. zda vůbec) byly tyto materiály, případně i část plánu F, v Praze známy a především recipovány, by bezpochyby přispělo k objasnění dějin svatovítské katedrály 19. století.⁷ Pouhý rok po „šťastném“ darmstadtském nálezů byla v jednom pařížském antikvariátu „objevena“ i zbývající část plánu. Okolo nalezení tohoto fragementu již v dobové literatuře panovaly pochybnosti. M. Steinmann proto uvažoval, zda plán není produktem aneb „Fälschung“ 19. století, neboť plán F, stejně jako řada dalších plánů, byl nikoli náhodou nalezen právě v době, kdy se mobilizovaly veškeré síly potřebné k dokončení torza dómu. Při úvahách o těchto kolínských „glückliche[n] Zufällen“ (s. 11) člověk jen letmo pomyslí na situaci v Praze, na řadu „objevených“ rukopisů, na Václava Hanku, na bustu Václava z Radče v triforiu sv. Víta a další.

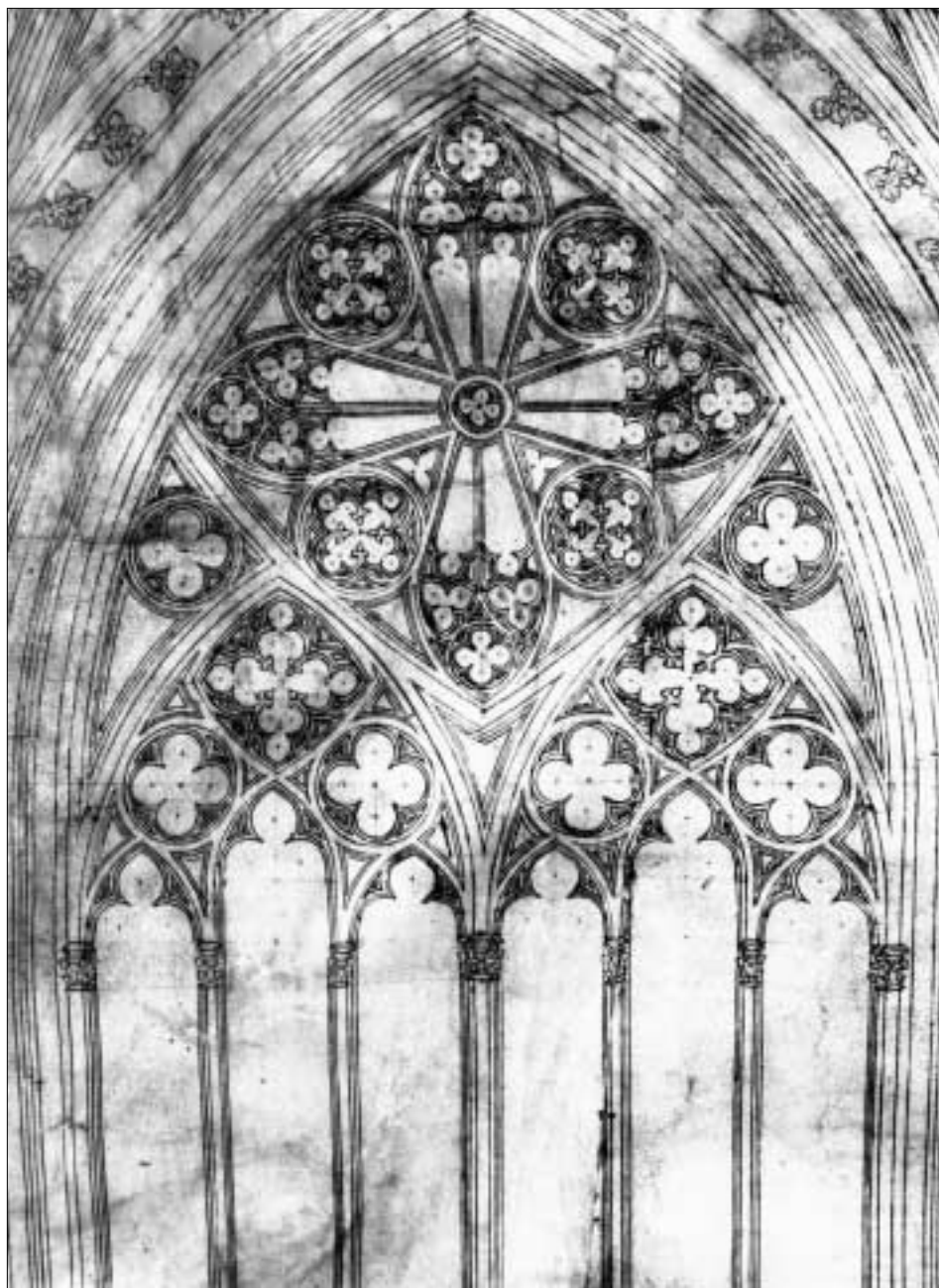
Vyslovené pochybnosti o původnosti plánu F M. Steinmann zamítá s oprávněným poukazem na partie pod okny věžního přízemí se zakreslenými lípanými čtyřlísty, jež se nenacházejí ani na částech věže postavených k roku 1360, ani na rytinách 17. století (s. 15, obr. 37). Padělatel 19. století by neměl důvod tento detail do plánu zakreslit, naopak, v zájmu zvýšení důvěryhodnosti by se jistě orientoval co nejvíce na originální stav.

Plán F si zasloužil pozornost historiků umění zejména proto, že se podle něho, i když „jen“ orientačně, stavělo až do doby dokončení kolínského dómu v roce 1880. Je jen pochopitelné, že se stal předmětem četných vědeckých studií i spekulativních pojedání. Zatímco Helen Rosenau (1931) navrhla na základě komparace kružeb dataci výkresu F^r k roku 1322, sestavil již zmiňovaný H. Kauffmann relativní chronologii sedmi středověkých plánů dómské huti a datoval pojednávaný výkres do první třetiny 14. století. Eva Zimmermann-Dreissler (1958) opět na základě rozboru kružbových motivů kladla plán i torzo věže do druhé dekády 14. století. Dlouhá léta působící „Dombaumeister“ Arnold Wolff provedl četná předatování, precizoval v rámci celé skupiny středověkých plánů jednotlivé podskupiny a vrátil plán F^r k roku 1300. V sestupné tendenci před rok 1300 pokračoval Reinhard Liess (1991), přičemž Marc Steinmann došel po důkladném ikonografickém studiu k předpokládanému vzniku kolem roku 1280.

Marc Steinmann zevrubně reviduje dosavadní bádání a gotický výkres předatovává. Právě datace plánu na základě srovnávací metody je velkým přínosem Steinmannovy knihy, zároveň však i její zásadní slabinou. Otázkou datace

Obr. 2: Kolín nad Rýnem. Rys F, podkresbové linie, tzv. Blindrillen (in: Steinmann, obr. č. 4).

Obr. 3: Kolín nad Rýnem. Rys F, couronnement západního okna, detail (in: Steinmann, obr. č. 14).

totiž končí autorův horizont, stala se alfou a omegou, meritem jeho mnohaletého snažení. Trochu škoda, uvědomíme-li si, jak široké pole pro interpretaci tento výkres poskytuje. Ostatně této slabiny si je sebekritický autor vědom a hned v úvodu apologeticky poznamenává, že při ikonologickém výkladu může být „wegen der dürftigen Quellenlage [...] nur eine kritische Betrachtung der bisherigen in der Forschung vorgelegten Ansätze unternommen werden“ (s. 11). Autor dále lituje, že současné přírodovědecké metody zkoumající stáří pergamenu (radiocarbon), poskytují pouze značně kolísající datační hodnoty, zdůvodňuje tím svůj metodický přístup, a vydává se proto cestou stylové kritiky (s. 53). M. Steinmann rys F^r analyzuje naštěstí nikoli jen jako technickou kresbu, ale jako doklad vývoje architektury přelomu 13. a 14. století – cílem je mu komparace užitých kružebných schémat a zejména zkoumání „nejmodernějších“ forem (s. 11). Na úskalí evolučního determinismu bylo však

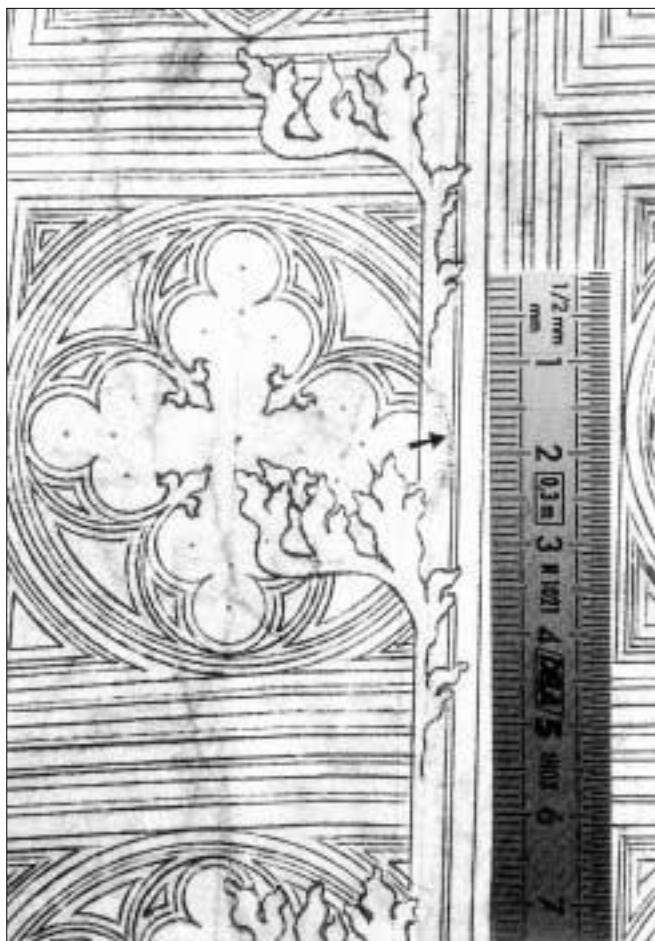
v umělecko-historické literatuře dostatečně poukázáno; neplatnost tohoto apriorního přístupu prokázala zejména teorie o záměrných „revivalech“, o chtěném opakování anachronických architektonických forem a detailů.⁸⁾

Kniha je dělena do několika obsáhlých celků s řadou podkapitol. Po předmluvě, úvodu a kapitole o dějinách plánu (Die Geschichte des Risses F, s. 12–40) autor věnuje samostatnou stať restauračním pracím, kterými plán F od 19. století prošel (Restaurierungsgeschichte s. 41 až 42). Upozornil na destruktivní „restauraci“ plánu v souvislosti s velkou „parlérovskou“ výstavou v roce 1978, kdy byl plán, skládající se z 20 k sobě sklížených pergamenových listů, rozložen do dvanácti částí, vyrovnán a uhlazen. Neblahým důsledkem těchto opatření jednotlivé kusy plánu změnilly svoji velikost, musely být navlhčovány a natahovány.

V další kapitole se M. Steinmann zabývá samotným rozbořením plánu (Der Riß F als Zeichnung von einer Hand, s. 43–53). Jako zcela nové se jeví postřehy k podkresbám a technice výkresu, umožněné prací s originálem v restaurátorské dílně Wallraf-Richartz-Musea, na základě kterých se daly přesné rozlišit jednotlivé pracovní procesy. Analýzou „předkreseb“, provedených tupým kovovým předmětem, tzv. „Blindrillen“, korespondující s předkresbami na remešským

palimpsestech z poloviny 13. století, M. Steinmann došel k názoru, že byl plán rozvržen jako celek – přepauzování vyloučil (s. 53). Výkres byl zhotoven ve dvou pracovních operacích, přičemž se nedalo určit, která z obou polovin plánu byla dříve zhotovena. Plán F^r prý tvoří konečnou, tj. finální verzi, které patrně předcházela řada kreseb přípravných.

V kapitole o dataci plánu (Die Datierung des Fassadenplans, s. 54–116), kterou autor považuje za centrální, byly s velkou péčí analyzovány jednotlivé části plánu, architektonické prvky i detaily, včetně sochařských prvků, rozet, forem kružeb, krabů, kytek ad. Stylistickým přiřazením jednotlivých částí rysu k fakticky existujícím částem chóru kolínkého domu autor došel k názoru, že všechny architektonické prvky, stejně jako kružbové motivy, se v Kolíně nacházely již v době kolem 1280. Poznatkem autorovi dovolil vročit plán F k tomuto datu. Jako hlavní podpůrný argument pro svoji tezi uvádí M. Steinmann některé další

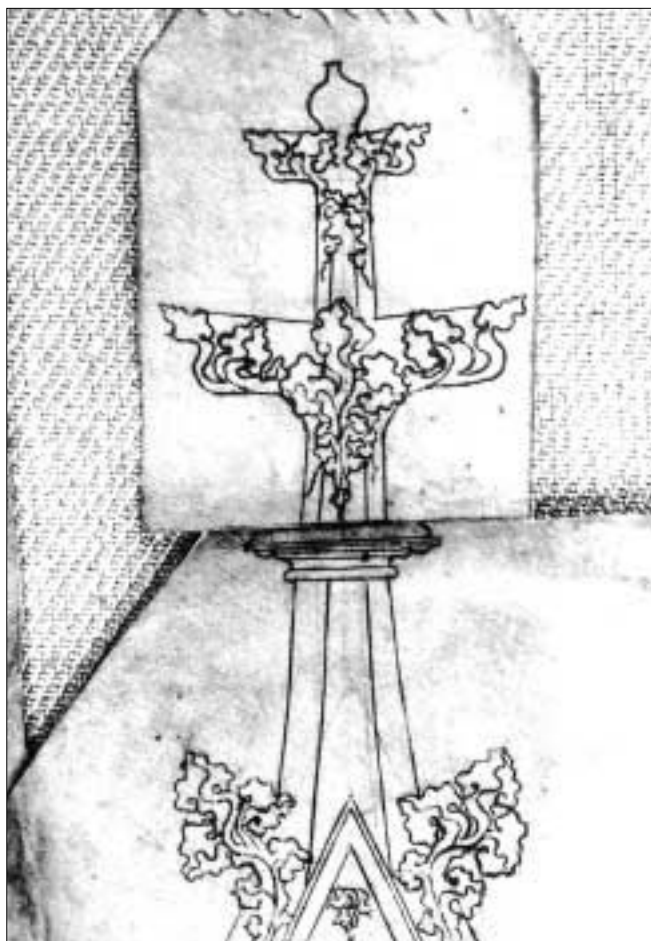

Obr. 4: Kolín nad Rýnem. Rys F, severní věž, detail šestého sférického kružebného pole s florálním orámováním (in: Steinmann, obr. č. 48).

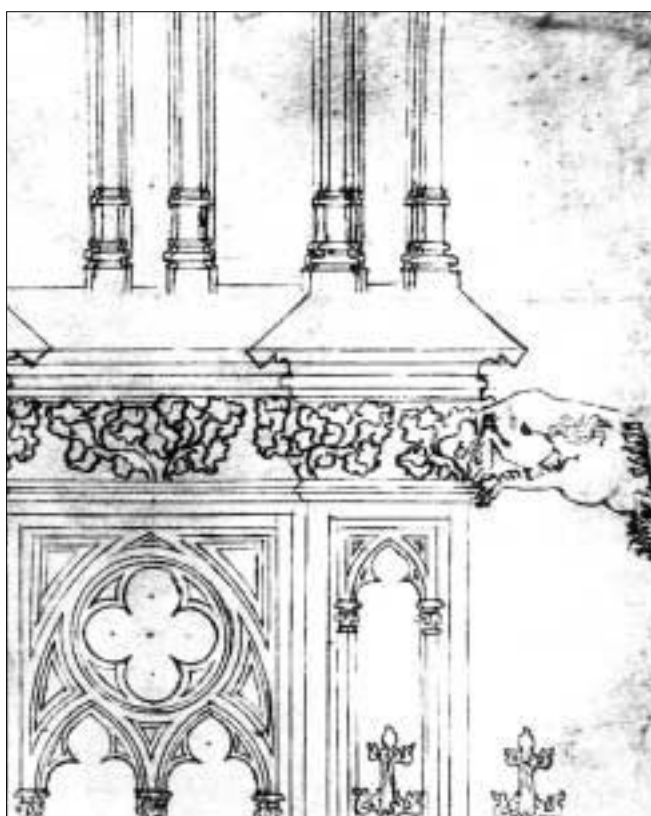
stavby (sv. Alžběta v Marburgu), nebo jejich části (Oppenheim, Mohuč, Wetzlar), jež prý recipovaly motivy kolínského plánu a dají se také klást k, reps. po tomto datu (s. 88).

Je však zřejmé, že právě v této uměleckohistorické části se autor dostal do značných potíží. Tím, že přijal pro dataci marburgského průčelí Matthiasem Müllerem proklamovaný *terminus ante quem* 1283, se zjevně ocitl v bludném kruhu. Jistě není pochyb o podobnosti plánu F se západním oknem v Marburgu. Kde však autor bere jistotu o antedecenci kolínského plánu? Co když kolínský plán vychází z marburgských motivů a nikoli naopak, jak autor předpokládá? Stejně tak mohl dát impuls pro marburgský návrh nějaký starší plán, resp. nějaká přípravná kresba k plánu F, o jejichž existenci Steinmann sám nepochybuje (viz výše). Či snad oba návrhy vycházejí z nějaké starší, neznámé předlohy? Tyto otázky si však Steinmann neklade. Snad by v tomto ohledu pomohla analýza francouzských staveb, kdyby ji ovšem autor provedl. Vedle četných srovnávacích příkladů z německy hovořícího prostředí se příklady z Francie, stejně jako francouzská speciální literatura objevují poskromnu.

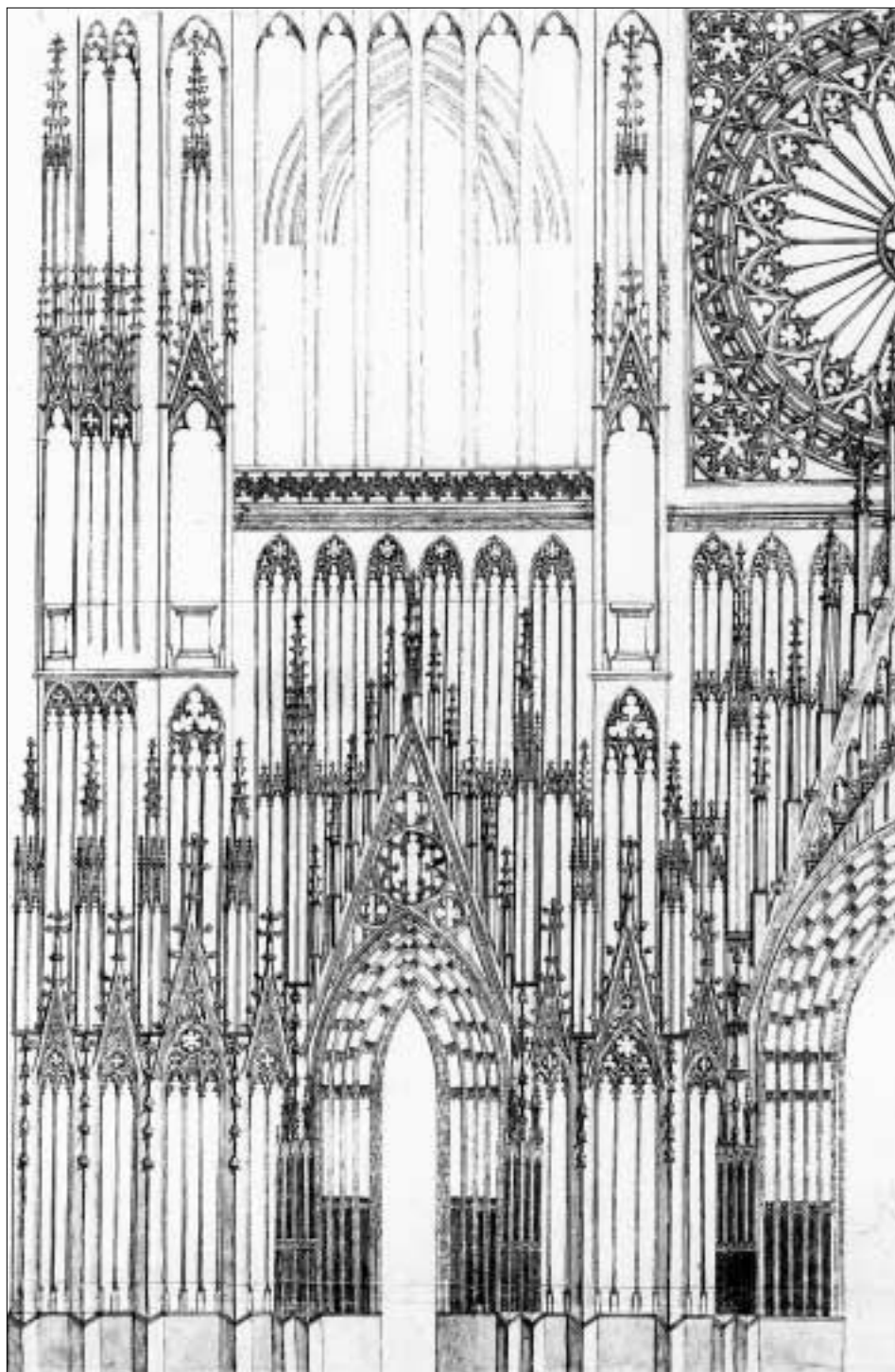
Následuje velmi přínosná kapitola, ve které M. Steinmann shromažďuje množství komparativní materiálu (*Der Riß und die Entwicklungsgeschichte gotischer Fassaden*, s. 117–184). Osobně považuji tuto část za odborně velmi vyhraněnou – tematickým výběrem, odpovídajícími vyobrazeními i svými závěry M. Steinmann zásadně přispěl k závažným otázkám, zároveň poskytl řadu podnětů, jež by mě-

Obr. 5: Kolín nad Rýnem. Rys F, detail kytky západního štítu (in: Steinmann, obr. č. 62).

Obr. 6: Kolín nad Rýnem. Rys F, detail florální sochařské a zoomorfni výzobky (in: Steinmann, obr. č. 66).

Obr. 7: Štrasburk, Rys C, (in: Steinmann, obr. č. 188).

ly být v dalším studiu bezpodmínečně rozvedeny (např. otázka územní a politické příslušnosti, hlubší vztah k zadavateli či zadavatelům, recepční teorie ad.). Mimo pochopitelného srovnání kolínských věží s kamennou věžní helmicí münsteru ve Freiburgu i. Br. a příslušného tzv. Rahn-scher rysu B, uchovávaného ve švýcarském Friburgu, jde především o podkapitolu „Die konkurrierenden Fassadenprojekte von Köln und Straßburg“ (s. 119–126). Autor se domnívá, že řada motivů štrasburské fasády vychází právě z kolínského plánu F. Studiu štrasburských plánů se věnoval především Reinhard Liess. M. Steinmann reviduje, v souladu s kritickými studiemi Reinharda Wortmanna

(1997) Liessovu utkvělou a ne vždy správnou představu o místu Erwinovi v. Steinbach jako tvůrci snad všech štrasburských plánů, navrhuje jejich vlastní relativní chronologii a zasazuje do ní i plán kolínský. Také zde M. Steinmann dochází srovnáním štrasburského rysu C k přesvědčení, že kolínský rys F musel vzniknout mezi lety 1271 a 1283, a potvrzuje své výše zmiňovaného vročení k roku 1280. Zásadním nedostatkem Steinmannovy konstrukce je však skutečnost, že se štrasburský rys C zachoval jen jako kopie z 17. století.

V další části publikace jsou představeny zbývající plány souboru gotických výkresů kolínské dómské huti (Die Kölner Fassadenplanungen, s. 185–200) a revidována vlastní funkce plánu (Die Funktion von Riß F, s. 201–219). M. Steinmann konstatuje, že kolínský rys F tvoří pro dobu kolem 1280 naprostý solitér. Definuje jednotlivé typy středověké dokumentace, počínaje základními skicami, kresbami určenými pro huť, pro zadavatele ad. Pro výkresy určené k prezentaci a k předložení stavebníkovi neužívá ustálený termín „Visierung“, tedy vizírovací list, nýbrž poněkud zavádějící označení „Reinzeichnung“. Samotný výkres F, zatížený dodnes ohledně jeho funkce řadou nepodložených spekulací, mohl být přitom dle M. Steinmanna „ukazován“ – veřejně prezentován snad pro účely sbírky. Pro zvýšení efektu měl být proto i kolorován (s. 202). Proti přednostnímu, resp. stálému využití plánu jako „reklamního prostředku“ (Werbemittel) k opatrování financí (s. 254) či užívání výkresu

jako „master planu“ na staveništi, však svědčí jeho výborně zachovaný, tedy neopotřebovaný, stav. Ostatně pro účely staveníště ve středověku byly téměř bez výjimky užívány pouze symetrické poloviny plánů.⁹⁾ M. Steinmann dále dospívá k logickému závěru, že rys F měl stavebníkovi sloužit jako „Schaubildriß“, měl umožnit početnému grémiu kolínské kapituly dokonale se seznámit s projektem západní fasády (s. 254). Otázkou zůstává, zda tento výsostně specifický účel, pro který byl dle M. Steinmanna plán zhotoven, nebyl přece jen příliš spektakulární a nákladný. Ostatně skutečnost, že se téměř osmdesát let po zhotovení plánu dle něho začalo skutečně stavět, přičemž recepce „moderních“

forem, např. pražských kružbových motivů (plaménků) byly nulové, svědčí o skutečnosti, že byl plán *F* vskutku mýněn jako ideální generální projekt (nikoli však pro potřeby samotné stavby ale projekční kanceláře), určený nejen generaci samotného tvůrce, ale i následným stavitelům a stavebníkům. Původnímu plánu *F* se dokonce podřídila i poměrně agresivní pozdní gotika, jak dokládá východní stěna severní věže, vystavěná v tvarosloví plánu *F*. Tento oddíl ukončuje M. Steinmann polemikou o autorství plánu, přejímá tezi Herberta Rodeho (1974) o staviteli Janu (Jonannes), nevylučuje však, že řada „*der verlorenen Zwischenschritte auf dem Weg zum Riß F schon von Meister Gerhard geschaffen wurde*“ (s. 203).

V předposlední kapitole (Das Verhältnis vom Riß *F* zur gebauten Kathedraalfassade, s. 220–251) M. Steinmann rozkrývá problematiku vzájemného působení plánu a realizované stavby, shrnuje dosavadní názory týkající se ikonologického významu středověkého dvojvěží, aspirující prý na dokonalou dokončenou katedrálu – „*zumindest auf dem Pergament*“, jak autor sarkasticky poznamenává (s. 234). Po připomenutí významu plánu *F* pro dostavbu 19. století a resumé ve dvou jazykových mutacích (s. 252–260, něm. a angl.), následuje již jen seznam použité literatury (s. 261–270).

Recenzovaná publikace je standardním výkonem uměleckého historika vybaveného potřebnými znalostmi středověkých i moderních technologií a zasloužila si již právem pozornosti uměleckohistorické obce.¹⁰ Vzniknout mohla jen díky intenzivní práci s originálem a vstřícné spolupráci odborných pracovníků restaurátorských dílen Wallraf-Richartz-Musea. Publikace s kvalitními celkovými i detailními snímky, vhodně zařazenými vždy za příslušný text jednotlivých kapitol, by neměla chybět k knihovně žádné odborné instituce.

RICHARD NĚMEC

POZNÁMKY:

- 1) *Christian Freigang*, Köln und Prag. Der Prager Veitsdom als Nachfolgebau des Kölner Domes, in: *Dombau und Theologie im mittelalterlichen Köln. Festschrift zur 750-Jahrfeier der Grundsteinlegung des Kölner Domes und zum 65. Geburtstag von Joachim Kardinal Meisner*, Köln 1998, s. 49–86.
- 2) Srov. *Klára Benešová*, Petr Parlér. Svatovítská katedrála 1356–1399, Praha 1999, s. 127n.
- 3) *Richard Němec*, Peter von Prachatitz als Urheber des Wiener Planes Inv. Nr. 16817. Eine Typus- und Motivanalyse, in: *Ars* 37, 1–2/2004, s. 93–111, jmenovitě 97–99.
- 4) *Marie Kostílková*, Katedrála sv. Víta. Dostavba, 1994; *Marie Kostílková – Taťána Petrasová*, Jednota pro dostavění Chrámu sv. Víta na Hradě pražském, I. 1842–1871, (Fontes historiae artium VIII) Praha 1999, zejména s. 6 n.
- 5) *Dobroslav Libal – Pavel Zahradník*, Katedrála svatého Víta na Pražském hradě, Praha 1999, s. 36.
- 6) *Friedrich Schmidt*, Die Pergamentzeichnungen der alten Bauhütte zu Wien, in: *Mittheilungen der k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler* 12, Wien 1867, s. 1–10.
- 7) Vzhledem k závažnosti této skutečnosti cituji příslušnou pasáž z knihy M. Steinmanna (s. 13–14): „*Am 18. Juli 1794 faßte das Kölner Domkapitel den Beschluß über eine eventuelle Flucht nach Arnberg, um den näherrückenden französischen Revolutionstruppen zu entkommen. Mit der Übersiedlung sollte auch das Kapitelsarchiv in Sicherheit gebracht werden. Von August bis September wurde das in Kisten verpackte kostbare Gut ins Kloster Weddinghausen bei Arnberg überführt. Im weiteren Verlauf erschienen dem Domkapitel und dem Kurfürsten Maximilian Franz das Kloster bei Arnberg nicht sicher genug, so daß 1795 die Dokumente über Frankfurt nach Bamberg geschafft wurden. 1796 gelangten Teile des Archivs nach Prag. Die verbleibenden Reste wurden bis 1801 über mehrere Zwischenstationen wiederum nach Arnberg gebracht.*“ K tomu dále *Joachim Oepen*, Das Schicksal der Archive des Kölner Domkapitels, des Erzstiftes sowie des Generalvikariates, in: *Zuflucht zwischen Zeiten 1794–1803. Kölner Domschätze in Arnberg* (Städtekundliche Schriftenreihe über die Stadt Arnberg 19), Michael Gosmann (red.), Arnberg 1994, s. 159–171; *Johann Christian Nattermann*, Das Ende des alten Kölner Domstiftes, Köln 1953, zejména s. 61n.; *Johann Wilhelm Frenken*, Das Schicksal der im Jahre 1794 über den Rhein geflüchteten Werthgegenstände des Kölner Domes, insbesondere die Zurückführung der Manuscripten-Bibliothek, Köln/ Neuss 1868; *Sulpiz Boisserée*, Geschichte und Beschreibung des Doms von Köln. Zweite umgearbeitete Ausgabe mit fünf Abbildungen, München 1842, s. 106–109.
- 8) Explicitně *Matthias Untermann*, *Forma Ordinis. Die mittelalterliche Baukunst der Zisterzienser*, München – Berlin 2001.
- 9) Srov. komentář a řadu reprodukcí in: *Hans Koepf*, *Die gotischen Pläne der Wiener Sammlungen*, Wien/Köln/Graz 1969.
- 10) *Marc Carel Schurr*, *Marc Steinmann*, Die Westfassade des Kölner Domes. Der mittelalterliche Fassadenplan *F*, (recenze), in: *Kunstchronik* 2/2005, s. 105–108.